

О. В. Капліна*

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

До найменш вивчених і, можливо, у зв'язку з цим найбільш спірних способів тлумачення норм права належить функціональне тлумачення. Якщо звернутися до юридичної літератури, то можна зустріти велику кількість взаємовиключних точок зору на необхідність виділення як самостійного даного способу тлумачення. Амплітуда думок коливається від його категоричного заперечення до визнання безумовного і універсального значення. Слід також зазначити, що останнім часом учені все частіше почали звертатися до проблеми функціонального тлумачення, проте до цього часу відсутнє спеціальне монографічне дослідження, в якому були б узагальнені наявні точки зору, вироблений чіткий підхід до питання про можливість його виділення як самостійного способу, визначена його суть і роль у правотлумачній практиці, а також співвідношення з іншими способами тлумачення. Враховуючи це, *метою статті* і є спроба розглянути окреслені питання та сформулювати їх авторське бачення.

Одним з перших функціональний спосіб тлумачення норм права осмислив і дослідив польський учений Є. Врублевський. Основна ідея автора полягала в тому, що тлумачення слід розглядати як “розкодування норм” і з'ясування їх смислу за допомогою контексту. При цьому ним виділяються контексти мовний і системний, яким відповідає мовний і систематичний способи тлумачення. Крім того, вчений запропонував виділяти функціональний контекст генезису або дії правового припису, що охоплює складні економічні, політичні і культурні явища (суспільно-політичний лад, загальну культуру суспільства, ідеологію і політичні програми сил, що впливають на правове регулювання, знання про зв'язки і явища, які можуть вплинути на раціональне створення і застосування права, погляди про цілі законодавця і т. д.). Цьому контексту і відповідає однойменний спосіб тлумачення¹.

У радянській літературі необхідність виділення даного способу тлумачення була обґрунтована О. Ф. Черданцевим. Він проаналізував роботу Є. Врублевського і дійшов висновку, що в ній одним контекстом охоплюються два явища — пов'язані з генезисом (виникненням) норм і їх функціонуванням (або чинники часу видання норми і часу тлумачення норми). Такий погляд дозволив ученому запропонувати розмежовувати історичний і функціональний способи тлумачення норм права і навести власні аргументи з метою обґрунтування такого підходу².

За останні кілька десятиліть наукова думка в зв'язку з цим значно еволюціонувала. Слід зазначити, що з'явилися різні інші пропозиції учених про найменування даного способу тлумачення. Найпоширенішими з них є пропозиції іменувати його соціологічним³, реалістичним⁴, еволютивним⁵ або динамічним⁶.

© Капліна О. В., 2008

* доцент кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (м. Харків), кандидат юридичних наук, доцент

¹ Wroblewski J. Sadowe stosowanie prawa. — Warszawa, 1972. — С. 353. Польські вчені цей спосіб визнають як самостійний, він фігурує у польській юридичній і навчальній літературі. Див.: Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: Учебное пособие. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — С. 195-196.

² Черданцев А. Ф. Толкование советского права: (теория и практика). — М.: Юрид. лит., 1979. — С. 92-93.

³ Див.: Гранат Н. Л., Колесникова О. М., Тимофеев М. С. Толкование норм права в правоприменительной деятельности органов внутренних дел: Учеб. пособие. — М.: Академия МВД СССР, 1991. — С. 50-51; Карбонье Ж. Юридическая социология: Пер. с фр. / Пер. и вступ. ст. В. А. Туманова. — М.: Прогресс, 1986. — С. 310; Марфицин П. Г., Кожевников В. В. Социологический способ толкования норм права и проблемы усмотрения в правоприменительной деятельности в правоохранительной сфере [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lawtech.agava.ru/pub/stat38.htm>; Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте

Проте, незважаючи на відмінності в найменуваннях, мова йде про один спосіб тлумачення, суть якого полягає в тому, що правозастосовник при здійсненні тлумачення норми права спирається на з'ясування певних сучасних чинників і умов, які зрештою так чи інакше впливають на її смисл.

Уявляється, що найменування способу має імпліцитно містити в собі інформацію про його суть. Така властивість номінації здається досить важливою, оскільки правозастосовник повинен уміти уловити цей прихований, невиражений смисл, що мається на увазі, виходячи вже з самої назви способу. Точна термінологічна база дозволить внести ясність до використовуваної термінології, щоб уникнути оперування формулами, під якими розуміються різні явища.

На наш погляд, найменування “соціологічний” не зовсім відповідає суті тих прийомів і правил, які застосовуються при його здійсненні. Таке найменування було запропоноване представниками “соціологічної юриспруденції”, які ще наприкінці XIX ст. замислювалися над питанням, чи може соціологія здійснювати тлумачення норм права. Проте слід зазначити, що у пошуках позитивної відповіді на поставлене питання, швидше були розроблені ідеї про застосування прийомів прикладної соціології при здійсненні тлумачення норм права⁷.

Термін “реалістичне тлумачення” пропонували прихильники “реалістичної школи права” Рудольфа Ієрінга⁸, що виникла в другій половині XIX ст. Крім того, його використовували також прихильники соціологічної юриспруденції, яка перебувала під помітним впливом реалістичної школи права. Дане найменування способу тлумачення обумовлене використанням у назві терміном. “Реалістичний” означає “практичний, такий, що відповідає дійсності”⁹. Саме так і розумівся “соціологічний реалізм” — як схильність соціології до фактичних ситуацій, які, як живе життя, протиставлялися відірваним від життя правовим нормам¹⁰. Саме до того, щоб “спуститися з неба на землю”, закликав юристів засновник реалістичної школи права Р. Ієрінг¹¹.

Таке найменування способу не було сприйняте сучасною правотлумачною практикою. Слід також зазначити його схожість з так званим “реальним тлумаченням”, яке виділяв свого часу Є. В. Васьковський, але під яким розумілося тлумачення логічне¹².

Динамічним даний спосіб, мабуть, називається у зв'язку з тим, що в основу його виділення був покладений динамічний підхід до тлумачення норм права, у ході якого, на відміну від статичного, забезпечується максимальна адекватність відповідності волі законодавця фактам і умовам сьогодення¹³. Проте таке найменування, як і реалістичне, не було сприйняте юридичною наукою і правозастосовною практикою.

коммунікативного підхода: Курс лекцій. — СПб.: Изд. дом СПб ун-та, 2004. — С. 812.

⁴ Див.: Карбоньє Ж. Указ. работа. — С. 31.

⁵ Див.: Туманов В. А. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. — М.: НОРМА, 2001. — С. 91, 93–94; Рабінович П. М., Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). — Львів: Астрон, 2004. — С. 96.

⁶ Див.: Манусян В. И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии: Науч.-практ. пособие. — К.: Истина, 2006. — С. 31.; Рабінович П. М., Федик С. Є. Вказ. праця. — С. 97.

⁷ Див.: Карбоньє Ж. Указ. работа. — С. 314–316.

⁸ Див.: Ієрінг Р. Борьба за право. — СПб., 1912.

⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — С. 1018–1019; Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. — М.: ООО «ИТИ Технологии», 2003. — С. 671.

¹⁰ Карбоньє Ж. Указ. работа. — С. 310;

¹¹ Див.: Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). — 2-е изд., доп. — М.: ООО «Право и государство», 2005. — С. 28.

¹² Васьковський Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. — М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. — С. 91–92.

¹³ Див.: Алексеев С. С. Проблемы теории права: Курс лекций: В 2 т. — Свердловск, 1973. — Т. 2. — С. 171.

Що стосується найбільш поширеного найменування — “функціональне тлумачення”, яке частіше за інших можна зустріти в юридичній літературі, то слід зазначити, що даний термін не є, як кажуть, бездоганим з погляду тих вимог, які пред’являються до юридичної термінології. Річ у тому, що слово “функціональний” має декілька значень, а це може негативно позначитися на осмисленні способу тлумачення норм права правозастосувачами, що відповідає терміну, і спричинити неправильне розуміння його суті.

Відповідно до одного із значень “функціональний” — пов’язаний з виконанням певної функції, з функцією, функціями¹⁴. Саме таке розуміння функціонального способу тлумачення відбилося в особливій думці судді Конституційного Суду України М. Д. Савенка, який вказав, що Конституційний Суд повинен був застосувати у тому числі і функціональний спосіб тлумачення: “Суд повинен був ретельно з’ясувати, яку ж функцію виконує ст. 58 Конституції України, тобто визначити предмет її регулювання, і вже з урахуванням результатів такого дослідження визначити коло осіб, на яких поширюється її дія”¹⁵. Швидше за все при такому підході йдеться про необхідність здійснення цільового тлумачення статті Конституції України.

Як назва способу тлумачення, проте, взято інше значення терміна, те, яке під функціональністю розуміє “практичність та корисність”¹⁶. Саме це значення відповідає тому смислу, який вкладається правознавцями, що виділяють даний спосіб тлумачення як самостійний.

На нашу думку, щоб уникнути підміни понять і можливості помилки при використанні даного способу тлумачення, правильніше його було б іменувати “раціональним”. Згідно з семантичним значенням раціональний — це розумно обґрунтований, доцільний, спрямований до кращого, розумнішого застосування, той, що ґрунтується на вимогах розуму та логіки¹⁷.

Більш пізнє найменування¹⁸ — “еволютивне тлумачення” почало часто використовуватися у зв’язку з функціонуванням Європейського суду з прав людини. Заснований на слові “еволюція” (що означає “процес зміни, розвитку”¹⁹) відповідний термін міцно увійшов до словникового запасу для позначення способу тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод²⁰. Цей спосіб використовується прихильниками ліберального тлумачення Конвенції, які вважають за необхідне так підходити до розуміння її короткого і лаконічного тексту, щоб, не вносячи змін, максимально гарантувати права і свободи, актуальність Конвенції, її відповідність сучасному етапу розвитку суспільства²¹.

¹⁴ Великий тлумачий словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — С. 1335.

¹⁵ Окрема думка судді Конституційного Суду України Савенка М. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію і часі законів та інших нормативно-правових актів) // Вісник Конституційного Суду України. — 1999. — № 2. — С. 27-29.

¹⁶ Великий тлумачий словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — С. 1335.

¹⁷ Там само. — С. 1017.

¹⁸ Слід звернути увагу на те, що йдеться тут саме про термін “еволютивне тлумачення», оскільки так звана «теорія історичної еволюції», що існувала наприкінці XIX — на початку XX ст., вже розглядала право як «знаряддя блага», яке має діяти відповідно до того, як складаються обставини з плином часу і як змінюється культурне середовище. Див. про це: *Шершеневич Г. Ф.* Общая теория права. — М., 1912. — Вып. 4. — С. 732.

¹⁹ Большой иллюстрированный словарь иностранных слов. — М.: ООО «Русские словари»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. — С. 904.

²⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. // ВВР. — 1997. — № 40. — Ст. 263.

²¹ Див.: *Алисевиц Е. С.* О значении толкования Европейским судом положений Конвенции о защите прав человека // Право и политика. — 2005. — № 8. — С. 130-132.

Зокрема, можна проаналізувати еволюцію позицій Європейського суду з прав людини при тлумаченні поняття “поводження і покарання, що принижують гідність”. Розглядаючи “грецьку справу” 1969 р., а потім справу Ірландія проти Сполученого Королівства (1978 р.), Суд у першому випадку констатував: такими, що принижують гідність, можна вважати дії, які були вчинені відносно громадянина публічно. У другому випадку Суд скорегував свою позицію і вказав: такі, що принижують гідність, можуть бути дії, які вчинені відносно жертви в умовах відносної таємності, якщо навіть це не стало надбанням певного кола осіб.

Еволюціонувала і позиція Європейського суду щодо тлумачення п. 2 ст. 6 Конвенцій про право “не свідчити проти самого себе”. Якщо спочатку положення вказаної статті тлумачилися як “право зберігати мовчання, неприпустимість примушення до дачі показань проти самого себе”, то у пізніших справах Європейський суд з прав людини розумів під “правом не свідчити проти самого себе” неприпустимість примушувати особу надавати докази своєї винності або невинності, не сприяти викриттю себе у вчиненні злочину²².

Проте було б помилковим вважати, що використання даного способу замикається рамками правотлумачної діяльності Європейського суду з прав людини. Нині актуальним є питання про можливість еволюції правових позицій конституційних судів²³. Все це свідчить про зростаючу роль еволюційного способу тлумачення і його затребуваність у сучасній правозастосовній практиці.

Разом з тим найменування “еволютивний” відображає тільки один бік тлумачення норм права з урахуванням сучасних підходів — раніше вироблена суб’єктом думка про зміст норми еволюціонує (змінюється). Проте, крім цього, тлумаченню можуть підлягати нові прийняті норми, відносно змісту яких ще не виробилася певна усталена, традиційна думка правозастосовувачів. З огляду на це проведене дослідження дає підстави зробити висновок про переважне використання для позначення способу терміна “раціональне тлумачення”.

Що стосується самого змісту даного способу тлумачення, то можна зазначити таке. Короткою формулою його позначив французький учений-юрист Ж. Карбоньє, який, проводячи історичний екскурс даного способу, підкреслив, що він в історії юриспруденції то висувався на перший план, то відступав, але завжди мав один і той же зміст: тлумач повинен адаптувати закон до соціальних змін²⁴.

У сучасній правовій літературі досить поширеною є точка зору, що функціональне тлумачення і є тлумачення історичне. Воно здійснюється при з’ясуванні оцінних понять для вивчення конкретно-історичної обстановки періоду функціонування норми права і тим самим збігається з “історико-політичним методом”, який також застосовується для вивчення конкретно-історичних умов з тією лише різницею, що ці умови належать до часу ухвалення нормативно-правового акта²⁵.

На нашу думку, такий підхід звужує суть функціонального способу тлумачення норм права. Як аргумент необхідності виділення даного способу тлумачення можна навести декілька тез:

1. За основу справді слід узяти тезу про те, що коли при історичному тлумаченні смисл норм права досліджується з позиції їх генезису, умов і чинників

²² Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и политика. — М.: Изд-во МНИМП, 1998. — С. 140–141.

²³ Селіванов А. О. Верховенство права в Конституційному правосудді: Аналіз конституційної юрисдикції. — К., Х.: Акад. прав. наук України, 2006. — С. 114.

²⁴ Карбоньє Ж. Указ. работа. — С. 311.

²⁵ Сырых В. М. Теория государства и права: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрид. дом “Юстицинформ”, 2004. — С. 292, 290, 305–306.

виникнення, то при функціональному — аргументи, що спираються на чинники і обставини, в умовах яких функціонують, реалізуються норми, з якими норми права взаємодіють у процесі регулювання суспільних відносин²⁶. Необхідність виділення функціонального тлумачення саме і обумовлена роллю тих обставин, якими не можна нехтувати, без урахування яких в окремих ситуаціях плідне правозастосовне тлумачення і подальша реалізація норми права будуть неможливі. Іншими словами, як такий історичний екскурс відсутній. Якщо ж це необхідно для правильного з'ясування змісту норми права, слід звернутися до прийомів і способів історичного тлумачення.

2. Якщо законодавець у нормі права використав термін з абсолютно точним значенням, то і підхід до його тлумачення має бути статичним, оскільки можна чітко визначити обсяг поняття. У разі ж, коли з'ясувати необхідно оцінне поняття, терміни, визначені через казуїстичне перерахування з відкритою структурою (коли перерахування не містить вичерпного переліку), багатозначні терміни, а також норми з відносно визначеною гіпотезою, може виникнути необхідність у динамічному підході і функціональному тлумаченні норми права, результатом якого буде обмежувальне або поширювальне тлумачення норми.

3. Найбільш активно функціональне тлумачення використовується при відставанні законодавства від суспільно-політичних, економічних умов життя суспільства, що розвиваються. Зміни суспільних відносин без сумніву спричиняють зміну їх правового регулювання. Проте не завжди цей процес йде паралельно. В умовах дії застарілих законів, “корегування, пристосування цих законів до нових умов життя на основі принципів нової політики, правосвідомості, моралі, на основі урахування конкретно-історичної обстановки стають неминучими”²⁷. В умовах же стабільного функціонування суспільства, за наявності розвиненого й ефективного законодавства, дотримання розумного балансу між публічними і приватними інтересами, різного роду аргументи політичного, морального і ідеологічного характеру не протиставляються закону в ході його тлумачення і застосування, оскільки основні політичні, економічні, ідеологічні інтереси особи і суспільства вже закладені в ньому, знайшли в ньому своє відображення. Функціональний спосіб тлумачення в цих умовах служитиме головним чином для правильного встановлення змісту правових норм, що включають оцінні поняття.

4. Найчастіше у процесі функціонального тлумачення не створюється нова норма права, що включає змінений зміст тлумаченої норми.

5. Правила і прийоми історичного і функціонального способів тлумачення дійсно можуть збігатися, оскільки умови, що сприяли появі тих або інших правових приписів, можуть діяти і в момент тлумачення норми. Проте це ще раз підкреслює взаємозв'язок і взаємопроникнення способів тлумачення, той факт, що застосування кожного способу має самостійне значення. І водночас, виконуючи певну частину поставленого перед ними завдання, всі способи в сукупності ведуть до наміченого результату — правильного з'ясування смислу норми права.

Дуже важливо правильно зрозуміти смисл даного способу і не намагатися навішувати на нього ярлик тлумачення, що “пристосовується”. Головний аргумент супротивників виділення функціонального тлумачення в самостійний спосіб полягає в тому, що, на їх думку, застарілі закони потрібно не пристосовувати до умов життя, що змінилися, а замінювати новими. Поки ж цього не відбудеться, необхідно сприймати їх такими, як вони є²⁸. Проте ця теза здається нам досить уразливою. Не сприймаючи пропозицію “корегувати” закон відповідно до нових

²⁶ Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: Учеб. пособие. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — С. 195.

²⁷ Черданцев А. Ф. Теория государства и права: Учебник. — М.: Юристъ, 2003. — С. 246.

²⁸ Петрушев В. А. Проблемы толкования права в Российской Федерации. — М.: РПА МЮ РФ, 2003. — С. 362.

умов життя, таким чином пропонується зворотна формула — корегувати, “підганяти” суспільні відносини під застарілий закон. Подібна формула означає, що проблема, яка потребує вирішення, залишиться без правового регулювання, без її вирішення до внесення відповідних змін до законодавства. Проте, правозастосовна практика не завжди може дозволити собі чекати зміни закону. Поза сумнівом можна чекати часткових, “клаптевих” змін і доповнень у той або інший законодавчий акт, що латають прогалини в правовому регулюванні, але можна йти і шляхом тлумачення, як це робиться в багатьох країнах, дати правозастосовнику роз’яснення про те, як правильно застосувати закон відповідно до потреб часу. Суддя не може відмовити в праві на судовий захист унаслідок мовчання закону. Відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Такий підхід ми знаходимо ще в Кодексі Наполеона, в якому зазначено: “Суддя, який відмовиться судити під приводом мовчання, темноти або недостатності закону, може підлягати переслідуванню за обвинуваченням у відмові в правосудді”²⁹. Крім того, не завжди відставання норми від потреб часу полягає в тому, що норма не діє або підлягає безумовному скасуванню, зважаючи на повну невідповідність новим умовам. Відносна самостійність і мінливість правової форми дають змогу у виняткових випадках шляхом тлумачення пристосувати норму права до соціально-політичних умов, що змінилися, якщо це можливо в рамках законності³⁰.

Нашу аргументацію також можна продовжити вказівкою на те, що з ухваленням Конституції України сучасний етап життя суспільства характеризується переходом країни від тоталітарної до правової держави, громадянського демократичного суспільства. Фундаментальною основою його устрою стає орієнтація всіх сфер суспільного життя на пріоритет прав і свобод людини (ч. 2 ст. 3 Конституції України). У державі, що проголосила основоположним принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), права людини і гарантії їх захисту, як сукупність основних цінностей і ідеалів, набувають незаперечного і універсального пріоритету перед будь-яким законодавчим актом³¹. Як підкреслював С. С. Алексєєв, закон — феномен підступний, тому що деколи очевидні достоїнства закону, його престиж і авторитет, і тим більше культ закону, заслоняють все інше³². Тому саме пріоритетність проголошених прав людини, їх гарантованість повинні стати вирішальним чинником при здійсненні правозастосовного тлумачення норм права.

У даному випадку не йдеться про таку тенденцію, коли зміст закону змінюється поза законодавцем, всупереч його волі. Функціональне тлумачення норм права не переслідує мети приведення “застарілих” норм у відповідність з реаліями сучасності. Мова йде про виняткові випадки, коли нормативний припис тлумачиться крізь призму сучасних уявлень про загальнолюдські цінності, нових підходів до осмислення кореляції “право-закон”, не допускаючи введення до змісту

²⁹ Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: В 2 т. / Под ред. К. И. Батырина и Е. В. Поликарповой. — М.: Юрист, 2005. — Т. 2. — С. 170.

³⁰ Див.: *Пиголкин А. С.* Толкование нормативных актов в СССР. — М.: Юрид. лит., 1962. — С. 18.

³¹ Див.: *Бондарь Н. С.* Гражданин и публичная власть: Конституционное обеспечение прав и свобод в местном управлении: Учеб. пособие. — М.: ОАО: Издательский дом «Городец», 2004. — С. 208-209; *Гражданское общество: истоки и современность* / Науч. ред. проф. И. И. Кальной. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2000. — С. 191; *Рабінович П. М.* Коментар до ст. 8 Конституції України // Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер’янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулин та ін. — Х: Право; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 44.

³² *Алексєєв С. С.* Право на пороге тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития — надежда и драма современной эпохи. — М.: Статут, 2000. — С. 89.

норми права нових обставин. З'ясовуючи обсяг норми права в процесі тлумачення, правозастосовувач приходиться до висновку, що справжній зміст норми права ширше за її буквально-текстуальну формулу, у зв'язку з чим норму права слід тлумачити поширювально.

Та сукупність способів тлумачення, яка відома сучасній теорії права і використовується юридичною практикою, в нинішніх умовах активного процесу реформування виявляється не цілком достатньою для успішного з'ясування смислу норми права відповідно до потреб часу і необхідності максимального захисту прав і свобод людини. Цей факт усвідомлює і С. С. Алексєєв, який, висловлюючись у своїх роботах проти виділення функціонального тлумачення норм права, одного разу зазначив, що правозастосовне тлумачення все ж таки потребує особливого способу інтерпретації, який іменується функціональним, у ході якого враховуються чинники і обставини, що вплинули на правове регулювання, його функціонування³³.

Безумовно, саме функціональний спосіб тлумачення ст. 234 і 236 Кримінально-процесуального кодексу України застосував Конституційний Суд України у своєму рішенні від 30 січня 2003 р. (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). Законодавство Україні надавало можливість оскаржувати постанови слідчого і прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи до суду (ч. 5 ст. 234, ч. 2 ст. 236 КПК України). Але існував загальний порядок розгляду цих справ судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті (ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України). У ході конституційного провадження Конституційний Суд зауважив, що постанова про порушення кримінальної справи щодо певної особи, винесена з недодержанням вимог КПК України, зокрема передбачених ст. ст. 94-98, може породити наслідки, які виходять за межі кримінально-процесуальних відносин і завдати такої шкоди конституційним правам і свободам внаслідок несвоєчасного судового контролю, що поновити їх буде нездійсненним.

Унеможливлення розгляду судом скарги на постанову про порушення кримінальної справи щодо певної особи на стадії досудового слідства, відкладення її перевірки судом на стадію попереднього розгляду кримінальної справи або на стадію розгляду її по суті, відстрочка судового контролю обмежують конституційне право людини на судовий захист, який є гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина.

Право на судовий захист є одним з конституційних прав. А тому положення ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України, які унеможливають розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи, обмежуючи право людини на судовий захист, закріплене ч. 3 ст. 8, ч. 1 і 2 ст. 55 Конституції України, порушують вимоги ст ст. 3, 21, ч. 2 ст. 22, ч. 1 ст. 64 Конституції України, тобто є неконституційними.

Скарги до суду на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи повинні розглядатися судом за чинним законодавством у порядку кримінального судочинства³⁴.

Таким чином, відсутність довгий час в КПК механізму оскарження в суді рішень і дій органів, що ведуть кримінальний процес, створювало серйозні перешкоди для реалізації права громадян на доступ до правосуддя. Розширення

³³ Алексєєв С. С. Проблемы теории права: Курс лекций: В 2 т. — Свердловск, 1973. — Т. 2. — С. 183, 172.

³⁴ У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора): Рішення Конституційного Суду України від 30.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 6. — Ст. 245.

ж сфери судового оскарження і меж судового контролю — об'єктивна необхідність. Можливість оскарження постанови про порушення кримінальної справи відносно конкретної особи на початковій стадії кримінального процесу є найважливішим засобом правового захисту прав і свобод людини і громадянина, спрямованим на відновлення порушених прав і законних інтересів, на попередження можливих незаконних обмежень прав і свобод, усунення вже допущених порушень, підвищує рівень законності в діяльності слідчих органів і якість розслідування, забезпечуючи тим самим доступ громадян до правосуддя.

Сказане ще раз підтверджує, що при здійсненні раціонального (функціонального) тлумачення норм права головним орієнтиром є саме життя, ті конкретні життєві умови, в яких норма реалізується. За допомогою раціонального способу тлумачення ніби робиться “інвентаризація” норм права. “Відставання” ж закону від потреб часу сприяє посиленню динамічних тенденцій у процесі тлумачення. Найяскравіше ця тенденція проявляє себе при тлумаченні оцінних понять.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки. Оскільки жоден традиційно використовуваний в юридичній літературі термін не відповідає за своєю семантикою тому смислу, який має бути в нього закладений, виходячи з призначення даного способу тлумачення, його суті, пропонуємо іменувати його “раціональне тлумачення”.

Положення, що містяться в нормі права, можуть застарівати, проте їх застосування здійснюється в умовах динамічних суспільних, правових відносин, що постійно змінюються, в умовах технічного прогресу. Застарілі підходи, властиві часу ухвалення норми, не повинні гальмувати правозастосовний процес, ними неприпустимо мотивувати відмову в захисті прав і законних інтересів громадянина. “Попередній зміст положення завжди необхідно враховувати як “фундамент”, відправну точку у правозастосованні, і водночас потрібно брати до уваги нові тенденції, які перетворюють цей фундамент, за умови недопущення повної зміни його конфігурації”³⁵.

Суть раціонального тлумачення норм кримінально-процесуального права полягає не в тому, щоб виробити свій смисл і нав'язати його оточуючим, а в тому, щоб встановити волю законодавця, вкладену ним в норму права.

Раціональний спосіб тлумачення норм права — це сукупність прийомів і правил, за допомогою яких дійсний смисл норми встановлюється з урахуванням сучасних соціальних, історичних, політичних, етичних, правових потреб правозастосовної практики за умови, що суб'єкт правотлумачення не виходить за межі того змісту норми права, яка тлумачиться, що вклав у неї законодавець.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 5 грудня 2007 року)*

³⁵ Рабінович П. М., Федик С. Є. Вказ. праця. — С. 100.